

פרשת תצווה: האם יש לברך את ברכת הריח על קפה

פתיחה

בפרשת השבוע (ל, א - ב) מצווה משה להכין את המזבח, עליו יקטיר אהרון את הקטורת: "וְעֲשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטָר קֶטֶר עֲצֵי שִׁטִּים תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ. אֵמָּה אֶרְלֹ וְאֵמָּה רָחֵב רְבֹעַ יִהְיֶה וְאַמְתֵּימֹ קִמְתֹּ מִמֶּנּוּ קֶרְנָתָיו". דנו הראשונים בעקבות סתירה בדברי הגמרא, האם אסור להיות מריח זה:

מצד אחד הגמרא במסכת פסחים (כו ע"א) פוסקת, שאם אדם מתכוון להיות מריח הקטורת הוא עובר על איסור מעילה מדרבנן, משמע שיש משמעות בריח. **מצד שני** הגמרא בעבודה זרה (סו ע"ב) מביאה את דברי רבא הפוסק, שמותר להריח יין נסך (יין של עבודה זרה), מכיוון שאין בריח שום ממשות ומשמעות.

א. **התוספות רי"ד** (ע"ז יו) תירץ, שאסור להיות מריח, וכדברי הגמרא בפסחים. הסיבה שבכל זאת מותר להריח יין נסך היא, שבניגוד לריח של בשמים ופירות שמהם עשויה הקטורת והוא נחשב ריח משמעותי עליו מברכים 'הנותן ריח טוב בפירות', ריח של יין לא מספיק מורגש ומשמעותי כדי שיברכו עליו, ולכן מותר להיות ממנו. ובלשונו (המכריע סי' לה):

"ונראה לי לתרץ דהיכא שהתיר רבא להריח, הני מילי (=מדובר) בריח דיין נסך, דלא חשוב ריח היין לברך עליו כי היכי דחשיב (= כמו שחשוב) ריח דבשמים וריח הפירות כגון אתרוג וחבוש, וכי היכי (= ואם כן, כמו) דלענין ברכה (= של הנותן ריח טוב פירות) לא חשוב ריח היין, הוא הדין גם לענין איסורים לא חשיב (ולכן מותר להריח אותו)".

ב. **הריטב"א** (שם) חלק וסבר שגם ריח של יין הוא משמעותי, אלא שרק פרי המיועד להרחה אסור להריחו - ואילו יין נסך לא מיועד לריח אלא לשתיה. אמנם גם הקטורת אינה מיועדת לאכילה, אך היא לא דבר מאכל, ומכיוון שמטרתה לריח טוב, יש איסור מדרבנן להריחה.

בעקבות העיסוק בפרשה בריח הקטורת, נעסוק השבוע בברכות הבשמים. נראה את מחלוקת הראשונים, כיצד מגדירים מהו עץ שעליו מברכים 'בורא עצי בשמים', ומה הוא עשב עליו מברכים 'בורא עשבי בשמים'. כמו כן נראה את מחלוקת האחרונים, האם יש לברך על ריח טוב של קפה, מחלוקת שמושפעת מהמחלוקת האם יש לברך על לחם המריח טוב (ועיין בדף לפרשת תצווה שנה ד').

מה נקרא עץ

מה נחשב עץ ומה עשב? כפי שכתב **התוספות רי"ד** (ברכות מג ע"ב), אחד הקשיים בסוגיה זו שהגמרא במסכת ברכות (שם) לא מגדירה במפורש מהו עץ ומהו עשב, אלא מביאה דוגמאות שונות, שעל חלקן מברכים בורא עצי בשמים ועל חלקן בורא עשבי בשמים, דבר שמקשה להגדיר מה יש לברך על כל עשב או עץ.

בעקבות הקושי בהגדרת המינים כתב התוספות רי"ד, שבמקום ספק, דהיינו מינים שלא נכתבו בפירוש בגמרא, יש לברך בורא מיני בשמים - ברכה שיש לברך במקום ספק בברכות הריח. בניגוד אליו, יש ראשונים שבכל זאת סברו שניתן להגדיר מה נחשב עץ ומה נחשב עשב. כפי שנראה מחלוקתם תלויה בשאלה האם יש להשוות את ברכות הריח לברכות הנהנין.

מחלוקת הראשונים

א. **הרשב"א** (מג ע"א ד"ה מתיבי) כתב שיש להשוות בין דיני ברכת הנהנין לריח, ולכן חילק בין מקרה בו העלים יוצאים מהאדמה, למקרה בו יש ענף עליו העלים גדלים. אם העלים יוצאים מהאדמה (כמו דשא ולימונית), הברכה תהיה בורא עשבי בשמים (וממילא בורא פרי האדמה), אבל כאשר יש גבעול שעליו צומחים העלים שברכתו עץ (כמו הדס ורוזמרין) - ברכתו בורא עצי בשמים.

כמו כן כפי שהמשיך וכתב **הרשב"א** (א, שצט) בתשובה, וכן הביא **האבודרהם** (ברכות הריח ד"ה רז"ל), לא די בכך שלאותו מין יש גזע ממנו יוצאים ענפים, אלו צריך גם שהוא יתקיים משנה לשנה, וכפי שראינו במקום אחר (אחרי מות קדושים שנה ג'), שבשביל שעץ ייחשב עץ עליו להתקיים משנה לשנה. ובלשון האבודרהם:

"המריח ריח טוב אם היה זה שיש לו הריח עץ או מן העץ מברך עליו בורא עצי בשמים ואם היה עשב או מן העשב מברך עליו בורא עשבי בשמים. ואמרין בירושלמי (ליתא לפנינו) כל שתמרתו נשאר משנה לשנה מברך עליו ב"ע בשמים. וכל שתמרתו מתיבשת וכלה בימות החורף מברך עליו בורא עשבי בשמים".¹

ב. **הרא"ה** (ברכות פרק ו) ובעקבותיו תלמידו **הריטב"א** (הל' ברכות ד, ה) חלקו על הרשב"א וטענו, שאין קשר בין ברכת בורא פרי העץ לבורא עצי בשמים, והוא מחלק בין 'עץ' הנידון בהלכות הריח, 'לאילן' עליו מדברים בהלכות ברכות הנהנין. בעוד שכאשר מדברים על עץ בברכות הריח הכוונה לחומר עץ (wood), כאשר מדברים על **אילן** הכוונה לעץ הנותן פירות.

משום כך טען, שכאשר הגמרא מדברת על ברכת 'בורא עצי בשמים', כוונתה רק לחומר שממנו מורכב הצמח בלי הקשר לשאלה כיצד מברכים עליו - אם הגבעול של הצמח קשה כמו עץ הברכה תהיה בורא עצי בשמים, ואם הוא רק ברכתו תהיה בורא עשבי בשמים. ובלשונו של הריטב"א:

"אם הוא דבר שמתקשה כעץ כגון מין חבצלת וכיוצא בהן מברך עליהם בורא עצי בשמים כשם שמברך על ההדס וכיוצא בו, שלשון עצי בשמים אינו מלשון אילן, שכל דבר שהוא קשה קרוי עץ אף על פי שאינו אילן כמו שאמר הכתוב (יהושע ב') ותטמנם בפשתי העץ, אבל כל שעצו רך לעולם כגון מיני עשב מברך עליהם בורא עשבי בשמים".

נפקא ביניהם לדוגמא תהיה צמחים מטפסים, לדעת **הריטב"א** יברכו בורא עשבי בשמים, כיוון שהגבעולים רכים. לעומת זאת לדעת **הרשב"א** יברכו בורא עצי בשמים, כיוון שהשיח מתקיים יותר משנה, וכן יש לו גבעול ממנו יוצאים שאר הענפים. בהדס לעומת זאת, הם יסכימו שמברכים בורא עצי בשמים, כיוון שהגבעול קשה, הוא מתקיים יותר משנה, והעלים שלו יוצאים מהגזע.

¹ מדוע לשיטתם הגמרא קוראת לפשתי עץ, אם הם לא מתקיימים משנה לשנה וכן לא יוצאים מהגזע ענפים? **הביאור הלכה** (רטז ד"ה עצי) תירץ, שלשיטתם כוונת הגמרא להורות שלמרות שהפשתי רך, למרות זאת הוא נחשב עץ, ולא בגלל שהוא עומד בכל תנאי 'בורא עצי בשמים'.

להלכה

נחלקו האחרונים בעקבות סתירה במגן אברהם כיצד יש לפסוק: **מצד אחד** כאשר השולחן ערוך (רטז, ג) פסק שעל ורד וקינמון מברכים בורא עצי בשמים, נימק המגן אברהם את הפסיקה שגבעולם קשה וכדעת הריטב"א. **מצד שני** כאשר השולחן ערוך פסק (ס"ק ז) שעל יסמין מברכים בורא עצי בשמים, נימק המגן אברהם שהוא פוסק כך בגלל שיוצאים עלים מעצו וכשיטת הרשב"א:

א. **החיי אדם** (כלל סא, ו על פי הבנת הביאור הלכה) כתב לתרץ, שהדעה המרכזית היא דעת הרשב"א, שצריך שהעלים יצאו מהקלח ויתקיימו משנה לשנה (ושיש השוואה בין ברכת העץ לבורא עצי בשמים). הסיבה שהמגן אברהם הביא גם את נימוק הריטב"א שהעץ יהיה קשה, זה לסימן בלבד. כלומר בדרך כלל כאשר העץ קשה הוא מתקיים משנה לשנה, אבל לא על פי זה מכריעים, ובלשונו:

"אם הוא מין עשב או ירק, מברכין "בורא עשבי בשמים". ואם הוא מין עץ, מברכין "בורא עצי בשמים". וסימן מה הוא עץ או ירק, אם הקלח הוא קשה כגבעול של פשתן נקרא עץ, ואף שיש בו ענפים שהם עדיין ירוקים ורכים לא איכפת לו. ודוקא שמוציא עליו מן העץ ומתקיים משנה לשנה."

ב. **הביאור הלכה** (שם) דחה את תירצו, שהרי כפי שראינו לעיל בדברי הראשונים יש דעות הסוברות שמספיק שהעץ קשה בשביל שיברכו עליו בורא עצי בשמים. לכן כתב לתרץ, שהמגן אברהם סובר כשתי הדעות, ורק כאשר מתקיימים שני התנאים (עץ קשה, ומתקיים) הצמח נחשב כעץ, ויהיה אפשר לברך עליו בורא עצי בשמים.

לכן לדוגמא, בהדס ורוזמרין, שהעץ קשה ומתקיים משנה לשנה - מברכים בורא עצי בשמים. בצמחים מטפסים (שמתקיימים משנה לשנה, אבל הגבעול רק), לכתחילה כדי לצאת מספק יש לברך בורא מיני בשמים. ועל לימונית, פרחים וכדומה יש לברך בורא עשבי בשמים, כיוון שהם אינם מתקיימים משנה לשנה, וגבעולם רק (ועין הערה²).

ברכה על קפה

מה מברכים על קפה? הגמרא כותבת, שהמריח אתרוג או חבוש מברך עליו 'הנותן ריח טוב בפירות' - ברכה שמברכים על פרי המריח טוב. **התוספות** (ד"ה האי) מעירים במקום, שרק אם מתכוונים להריח את הפרי מברכים עליו הנותן ריח טוב בפירות, אבל במקרה בו מתכוונים לאכול את הפרי ורק דרך אגב גם מריחים אותו, אז אין לברך על ריחו.

א. בעקבות דברי הגמרא פסקו **המשנה ברורה** (רטז, טז) ו**הרב עובדיה** (עמ' שכט), שאדם שמריח קפה מתוך כוונה להריחו עליו לברך 'הנותן ריח טוב בפירות'. ב. **כף החיים** (שם, פו) חלק וטען, שלא מברכים על קפה כמו שלא מברכים על לחם חם.

מה כוונתו? נחלקו הראשונים האם מברכים על לחם חם ברכת 'הנותן ריח טוב בפירות', לדעת **האבודרהם** מברכים, ואילו לדעת **האורחות חיים** לא מברכים, כיוון שלחם לא נועד כלל להרחיח אלא לאכילה. להלכה פסק **הרמ"א** (רטז, יד), שמכיוון שמדובר במחלוקת ראשונים - לכתחילה אין להריח לחם כדי לא להיכנס לספק ברכות, ואם בכל זאת אדם בחר להריח אין לברך עליו.

טענה זהה טוען כף החיים בברכת הקפה, כיוון שקפה לא נועד להרחיח אלא לשתייה - אין לברך על ריחו. גם **הרב אליהו** (מובא בדברי עני) סבר שאין לברך על הקפה והביא דמיון נוסף ביניהם, כשם שברכת הלחם נוצרת רק בעקבות אפייתו שכן לפי האפייה הוא עוד לא נקרא 'לחם', הוא הדין לברכת הקפה, שלפני קלייתו אינו נקרא 'קפה'. ובלשון כף החיים:

"וכן המריח בקוואי כתושה והיא חמה שריחה נודף ואדם נהנה מאותו הריח, יש אומרים שצריך לברך, ויש אומרים שאין צריך לברך. ולפי מה שכתב בבית יוסף בסימן רצז שאין לברך על ריח הפת נראה דהוא הדין דאין לברך על ריח הקאווי, ולכן יש ליזהר מלהריח בה."

כיצד יידחו שאר האחרונים את דברי כף החיים? בשתי טענות. **הראשונה**, אחת ההסתייגות מברכת הלחם הייתה שהיא לא מוזכרת בגמרא, ואילו ברכת הנותן ריח טוב בפירות מוזכרת. **השנייה**, בעוד שבלחם הריח טפל לחלוטין לאכילה, בקפה הריח רכיב משמעותי בפני עצמו (עוד לפני הקלייה).

דעת החזון איש

שני פוסקים נוספים שלשיטתם לא יהיה לברך על ריח קפה, הם הגר"א והחזון איש וכפי שראינו בעבר (תצווה שנה ד'):

א. **הגר"א** (רטז, לד) ו**החזון איש** (לה, ה) סברו שבשביל שיהיה אפשר לברך על ריח כלשהו, לא די בכך שרוצים להריחו אלא צריך לייחד אותו להרחיח ורק להרחיח. משום כך על קפה, שלא מיועד רק לריח ועיקרו עומד לאכילה - אין לברך על הרחתו. על בסיס אותו עיקרון, ביארו את סברת רבינו שמחה שנקט שאין לברך על אתרוג של מצווה, כיוון שאותו האתרוג לא מיועד רק לריח.

ב. **הב"ח** (ריז, א), **האליה רבה** (שם) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר או"ח י, נה) שפסקו, שבמקרה בו עולה ריח טוב מבשמים, לא זו בלבד שלא צריך לייחד אותם רק לשם ריח כפי שדרשו הגר"א והחזון איש, אלא אפילו לא צריך להתכוון להריח את אותו הריח, ודי בכך שהוא עולה לאף. משום כך הגמרא (שם נג ע"א) כותבת שהנכנס לחנות של בשם צריך לברך ודי בכך.

ג. **הט"ז** (ריז, א) בגישת ביניים סבר, שמצד אחד לא צריך לייחד את הבשמים רק לריח (שלא כדעת החזון איש), אך מצד שני בכל עניין צריך להתכוון להריח, גם אם מדובר בדבר העומד לריח טוב בדרך כלל (ושלא כדעת הב"ח). **המשנה ברורה** (שם, ב) כתב, שטוב לחוש לשיטתו וגם כאשר מדובר בריח העומד להריח טוב להתכוון, אך מעיקר הדין הלכה כדעת הב"ח שאין צורך.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו³...

² לא בכדי בעקבות דברי **השל"ה**, האשכנזים נוהגים לברך בהבדלה על כל בושם בורא מיני בשמים. מכיוון שאין הכרעה מוחלטת בפוסקים מה יש לברך ובעיקר מחוסר ידיעה על איזה צמח יש לברך איזו ברכה - עדיף לברך כך כדי לצאת מכל ספק ברכה לבטלה. אמנם אין דין זה הלכה למשה מסיני, ונראה שאדם הלומד את דיני ברכות הריח יכול לברך את הברכה המתאימה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com